

Szabó Ervin és a „Világosság”

KEMÉNY ISTVÁN

I.

„A tudományban mi uralkodunk, a mi világnézetünk... megerősödünk és haladunk... fordul a világ. A társadalomtudományok modern művelése hazánkban is fellép... hét év előtt megalakult társadalmi társaságunk és európai szinten álló folyóirata: a „Huszadik század” maga köré gyűjtötte és gyűjti ma is ifjú Magyarországnak szabadgondolkodó tudósait... nem a szerelem és a bor, de a munka; nem a múlt dicsőítése, de a jelen és jövő kezdenek tárgyai lenni költészetünknek. Az utóbbi néhány év alatt több történt a szabadgondolat érdekében, mint ezelőtt 50 év óta. A progresszív irány érvényesül mindenütt: a tudományos szocializmus megerősödik, élén állnak ők minden modern kérdésnek, az egyetemen is egy antiklerikális modern eszmékért küzdő hallgató csoport lép fel és erejét érvényesíti mindenben: nemcsak tanul, de tanít, agitál, ír és dolgozik, a marxista világfelfogásnak kiváló képviselői vannak... Modern irányú szépirodalmi szociológiai és szabadgondolkodó lapok és társaságok keletkeznek... A modern Magyarország csírájában máris megvan. Nem vagyunk túlságosan optimisták, de örülünk és örül minden szabadgondolkodó lelke, ha látja a mai modern kultúrális életünk kialakulását. És mi modernnek győzni fogunk, az előítélet, a klerikalizmus felett, akármennyire iparkodik ez hatalmát, gyengült tekintélyét az új eszmékkel szemben megmutatni és még érvényesíteni.”

1906 májusában, a *Világosság* folyóirat harmadik évfolyamának ötödik számában írja ezeket Koller István, bizonyos diadalérzettel tekintve vissza a folyóirat hároméves történetére. És ez a magabizó öntudat a kor radikális és szocialista értelmiségének körében általánosnak mondható. Az ország közállapotait elmáradottnak látják, de úgy érzik, hogy születőben van a magyar tudomány, a magyar művészet, a modern szellemű magyar irodalom, hogy születőben van a demokratikus Magyarország.

Hatvan év távlatából nézve a kortársak értékelését helyesnek kell elfogadnunk: a század elején lejátszódó átalakulás történelmünk egyik legfontosabb fordulópontja.

A kiegyezés éveiben Magyarország még csaknem teljes egészében feudális ország volt. 1867—1914 között azonban rohamosan és egyre gyorsuló iramban bontakoztak ki a kapitalizmus termelőerői.¹ Ugyanakkor az ország földje továbbra is a régi úri osztály tulajdonában maradt, vele a politikai hatalom és a társadalmi élet igazgatása is. A termelés egyre több területen közelítette meg a nyugat-európai országok korszerű termelését, a társadalom élete azonban a régi keretek között mozgott tovább. Ez az egyre jobban kiéleződő és egyre nyomasztóbbá váló ellentmondás társadalmi osztályok és csoportok küzdelmeiben jutott kifejezés-

re. A kapitalizmus kibontakozásával új osztályok léptek a szintre: a nagyüzem munkásosztály, a burzsoázia, a nagyvárosi intelligencia, a feudális parasztság átalakulásából keletkező parasztpolgárság és agrárproletariátus. Ezek az osztályok természetesen a feudalizmus felszámolására, új, demokratikus Magyarország kialakítására törtek. Törekvéseik az úri rétegekben heves ellenállást váltottak ki; a század elején jelennek meg nálunk azok a szélsőségesen reakciós jelszavak és áramlatok, amelyek később oly nagy szerepet játszottak történelmünkben, az antiszemitizmus, a sovinizmus, a történelmi vallások közvetlen politikai és tömegmozgalmi erőként való felhasználása.² Egyes társadalmi csoportok és mozgalmak a mérleg nyelvének szerepét játszották ebben a küzdelemben s a kompromisszum útját keresték: a hatalmi pozíciók megosztását a nagybirtokosok és a burzsoázia között, a feudalizmus korszerűsítését, „ipari feudalizmussá” való átalakítását. E törekvések szükségszerűen csak átmeneti jellegűek lehettek, csak ideiglenes és azonnal túlhaladottá váló eredményeket hozhattak; a közeledő társadalmi forradalmat késleltethették, de fel nem tartóztathatták.³

A század elejének szellemi küzdelmeiben azonban nemcsak az úri-nemzeti és a polgári liberális irányzatok jelentkeznek, és nem is ezek a legfontosabbak. 1904 után az általános választójogért vívott harc közepette egyszerre kiderül, hogy ebben az országban a leghatalmasabb tömegelő a munkásság, hogy rövid időn belül elkerülhetetlenül bekövetkezik a feudális maradványok teljes megsemmisítése, az ország politikai és társadalmi életének teljes átszervezése, sőt egy pillanatra úgy tűnik, hogy a történelmi osztályok uralmának azon nyomban vége szakad. A polgári Magyarországért folyó harc már nem marad meg a békés liberális keretek között, egyre fokozódó erővel jelentkeznek a munkásság és parasztság mozgalmi, és érlelődik a demokratikus forradalom. Ez a demokratikus forradalom végül is csak a háború végén következett be, de a század elejének nagy szellemi felvirágzását — és vele együtt társadalomtörténetét — csak akkor érthetjük meg, ha az érlelődő társadalmi forradalom előjátékának tekintjük. A társadalmi forradalom szellemi és politikai előkészítéséért vívott küzdelem legfontosabb forrásanyagát azokban a folyóiratokban, hetilapokban és napilapokban kell keresnünk, melyek célul tűzték ki a demokratikus, illetőleg a szocialista Magyarország megvalósításának előkészítését.⁴

II.

Az 1904 márciusában megindult *Világosság* jelentőségét az adja meg, hogy mind a forradalmi radikális értelmiségnek, mind pedig a forradalmi szocializmusnak ez volt az első kísérlete, hogy havonként megjelenő, a tudományos és politikai propaganda céljait szolgáló folyóiratot adjon ki, s e folyóirat köré tömörülve, tömegmozgalmá szerveződjék.

A radikális és a szocialista értelmiségnek akkoriban már négy éve volt folyóirata — a *Huszedik Század*. A *Huszedik Század* azonban nem tűzött ki maga elé propaganda-célokat, szigorúan tudományos folyóirat volt s tudományos jellegét igyekezett megőrizni. Emellett 1904-ben még — legalább formailag — „koalíciós”⁵ folyóirat volt, szerkesztőbizottságában a radikális és szocialista értelmiségiek mellett ott szerepeltek a polgári liberálisok — *Gratz, Hegedűs* — sőt egyes nagybirtokosok is.

Érthető, ha a húsz és harminc év közötti haladó szellemű fiatalok nem elégedtek meg a világnézetüket kifejező tudományos folyóirat létezésével. 1904-től kezdve egymásután jöttek létre a kifejezetten agitációs célokat szolgáló sajtótermékek; ezek elsője volt a Világosság.

A *Világosság* szerkesztősége kezdeményezte később a Szabadgondolkodók Magyarországi Egyesületének megalakítását, tevékeny részt vett a pécsi szabadtanítási kongresszus körüli szervezkedésben, az *Uttörő* 1907-ben bekövetkező átalakításában és a *Szabad Gondolat* megindításában; mind az 1907 utáni *Uttörő*, mind az 1911-ben önálló folyóiratként meginduló *Szabad Gondolat* szerkesztősége részben a *Világosság* szerkesztőségéből jött létre. Így az utóbbi folyóiratok születése és története nem érthető meg a *Világosság* történetének ismerete nélkül. De nem érthető meg enélkül a Szabad Gondolkodók Magyarországi Egyesületének és a polgári radikális pártnak küzdelmes története sem.

A magyarországi radikális mozgalom kialakulásának kezdetét tehát a *Világosság* létrejötte jelenti. Ennél is fontosabb azonban, hogy a *Világosság* megindításánál Szabó Ervin tanítványai működtek közre és Szabó Ervin e lap segítségével igyekezett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt forradalmi átalakítását megvalósítani.

A lap kialakulásának körülményeit legjobban Szabó Ervin Somló Bódoghoz intézett levele világítja meg:

„1904 június 29.

Kedves Bódogom,

engedd, hogy egészen röviden írjak. Nem barátiatlanság, csak képtelenség írni.

Küldtettem ma Neked néhány számot a *Világosságból*

Most úgy áll a dolog, hogy én és még néhányan megszakítottuk a pártvezetőséggel az összeköttetést, és a *Világosság* körül csoportosulva, a párt reformjára törekszünk. Amint azt a cikkekből kiveheted.

Ezt a lapot üldözni fogják. Nekünk pedig minden reményünk ehhez fűződik. Fenn kell tartani, különben úgy érezzük, sohasem lesz Magyarországon valódi szocializmus.

Azért kérem hát most támogatásodat, először.

Szellemit és anyagit.

Az elsőt nem kell magyaráznom.

A második abban áll, hogy mi havonként, tehetségünkhöz képest, hozzájárulunk e lap költségeihez. Ki egy koronával, ki hússzal. Már ki hogy bírja.

És előfizetők gyűjtésében áll.

Számíthatunk-e Rád?

Engem a küzdelmek, melyek e szakadásra vezettek, erősen megviseltek. Dolgoznom is nagyon sokat kell. Ne vedd hát zokon ezt a levelet, mely formában és tartalomban hiányos.

Mikor és hová utazol? Oszkár ma ment.

Őszinte barátsággal

Ervined.”⁶

Ez a levél több szempontból fontos számunkra. Kiderül belőle, hogy a lap egészen 1904 szeptemberéig Szabó Ervin lapja volt, s — mint már mondtunk — kísérletet jelentett a magyar forradalmi szocializmus folyóiratának megteremtésére, és a folyóiratból kiindulva a szociáldemokrata párt forradalmi szellemben történő átszervezésére. Látható a levélből, hogy a lapot a szerkesztőség tartotta el, a kiadás költségeit a Világosság asztaltársaság részben baloldali szocialistákból álló tagjai saját zsebükből fizették. Végül az is kiderül, hogy Szabó Ervin szervező munkájában számított a magyar radikálisok, elsősorban baráti körének, Jászi Oszkárnak, Wildner Ödönnek és Somló Bódognak segítségére.

Hogyan jutott el *Szabó* Ervin a magyar szociáldemokrata párt vezetőségével való szakításig, mik voltak azok a vitás kérdések, melyek már 1904-ben ily élesen szembeállították a pártvezetőséggel?

Magyarországon akkoriban 650 000 ipari munkás élt, jelentékeny részük szakszervezetekben tömörült, s egyre gyakoribb volt a sztrájkok, tömegmozdulások száma. A szakegyletekben tömörült munkásság a szociáldemokrata párton keresztül egyre erőteljesebben szólt bele a magyar politikai élet küzdelmeibe, s erősen befolyásolta valamennyi politikai csoportosulás és hatalmi tényező állásfoglalását. Politikai jogait azonban még egyáltalán nem vívta ki, nemcsak az általános választójogot nélkülözte, hanem demokratikus szervezkedési lehetőségei is erősen korlátozottak voltak. Míg a polgári pártok szervezkedése lényegében akadálymentes volt, a szociáldemokrata pártra a demokratikus szabadságjogok alig vonatkoztak, a párt megszerveződését egyszerűen rendőrségi úton igyekeztek megakadályozni. A párt gyűléseinek megtartását rendőrségi engedélyhez kötötték, kerületi és vidéki viszonylatban ezt a legtöbb esetben meg sem adták; amennyiben a gyűlés megtartására mégis engedélyt adtak, ezen mindig jelen volt a hatóság képviselője, s erőszakosan beavatkozott a gyűlés menetének irányításába. Ilyen körülmények között a párt alapszerveinek megalakulására hosszú ideig nem került sor, a párt szervezeti élete lényegében a szakszervezetekben folyt. A szakszervezetek tagjai egyúttal a szociáldemokrata pártba is tartoztak, a szakszervezetek vezetőségéből jött létre a szociáldemokrata párt vezetősége. Ilyen körülmények között a szociáldemokrata párt vezetőségének szigorúan centralizált, lényegében diktatóri hatalma volt az egész szervezett magyar munkásmozgalom felett⁷. Ezt a hatalmat a pártvezetőség arra használta fel, hogy az egész munkásmozgalmat alárendelje a parlamentáris-politikai demokráciáért való harc ügyének. A demokratikus szabadságjogokért, az általános választójogért vívott harc helyes is volt, mert osztályharcában a munkásosztálynak szervezkedési szabadságra van szüksége. Maga *Szabó* Ervin a *Huszádik században* közzétett beszámolóiban és más tanulmányaiban lépten-nyomon hangsúlyozza a demokratikus szabadságjogok fontosságát.

„...Az elemi politikai jogok: a véleménynyilvánítás, az egyesülés s gyülekezés joga nélkül alig lehetséges konstruktív munkásmozgalom, mert az állam üldözéseinek elhárítása felemészti minden energiáját... A proletariátusnak tehát legsajátosabb érdeke, hogy ezen demokratikus szabadságjogokat biztosítsa magának... a burzsoázia államánál rosszabb az, amelyben a feudális-arisztokrata bürokrácia parancsol.” Ugyanő mutatott rá arra is — szociológiai és politikai irodalmunkban elsősorban — hogy a magyar burzsoázia a munkásosztálytól való félelmében a feudális és konzervatív nagybirtokossággal való szövetségbe menekül, „Hogy még azok a burzsoák is, akiket gazdasági hatalmuk önálló politikai érvényesülésre képesíthetne, cserbenhagyták a liberalizmust és a reakciós feudalizmus híveivé szegődtek.”⁹ *Szabó* Ervint többek között éppen az a közös felismerés kötötte össze az olyan polgári radikálisokkal, mint *Jászai* vagy *Somló* Bódog — hogy a demokratikus Magyarországért vívott harcnak a magyar burzsoázia nem akar és nem képes élére állni, a demokratikus Magyarországot csak a proletariátus tömegereje vívhatja ki.

Látta azonban azt is, hogy a német és a magyar szociáldemokrata vezetők ennek a harcnak alárendelik a munkásosztálynak a szocializmusért vívott forradalmi harcát. A parlamenti reformok mielőbbi megvalósítása és a gazdasági

szervezetek minél gyorsabb kiépítése érdekében igyekeztek minden olyan harci kezdeményezést visszafogni, mely a burzsoáziát eljjeszthette volna; a pártot igyekeztek erősen centralizált, „szigorú fegyelemnek” alávetett hadsereggé átalakítani, melynek akcióit, egész működését a politikai manővereknek és alkudozásoknak rendelték alá. „Már pedig ahhoz, hogy mindennapi közvetlen érdekeiket védelmezzék és érvényesítsék, a tömegeknek nincs elméletre szükségük; érzik azt maguk, és tudják, hogyan kell csinálni. De ahhoz, hogy ebben a mindennapi harcban — mely valóságos sziszifuszi munka, amelynek eredményeit minden újabb válság megfélezi — el ne csüggedjenek, hogy megtalálják és megtartsák azt az erőt, amelyet a társadalmi osztályok harcaiban az osztály általános érdekeinek való magát alárendelés az egyestől követel, — ehhez nagy, mindent magába ölelő, mindenekfölött kimagasló ideál kell, amelyért érdemes harcolni és szenvedni.”¹⁰

Nem vetette el az általános választójogért folyó harcot, ellenkezőleg, ezt hasznosnak tartotta, de elvetette azt a hitet „,hogy a munkásosztály osztályharca és a demokráciáért folyó harc egy és ugyanaz.” A legális szocializmussal szemben, a forradalmi szocializmusért harcolt: éppen ez választotta el az akkori pártvezetőségtől.

A tömegek szerepének megítélése elválaszthatatlan volt a forradalmi szocializmusért vívott harcától. Így látta, hogy az akkori vezetőség a tömegek harcát lényegében a pártot irányító kisebbség harcával helyettesíti. Fokozatosan arra a meggyőződésre jutott, hogy az „ortodox marxista” centrum a kisebbség diktatúrájára tör.¹¹

A század elején a nemzetközi munkásmozgalom fejlődésének minden megfigyelője két, egymásnak látszólag ellentmondó jelenségről számol be. Az egyik: a nemzetközi munkásmozgalom rohamosan növekvő ereje; a másik: a munkásmozgalom belső ellentéteinek növekedése. Szabó Ervin éppen a munkásmozgalom fejlődésében látja e látszólagos ellentmondás magyarázatát: a számban és öntudatban növekvő munkástömegek már nem elégednek meg azzal, hogy a nagyobbára intellektuelekből álló kisebbségek politikai harcát támogassák, hanem az öntudatos tömegek forradalmi harcát akarják. Ezért mondja ki legfőbb alapelvnek: „ne legyen pártunknak egyetlen életnyilvánulása, semmiféle akciója, amely nem lehetőleg valamennyi tagja akaratából, tudatos szabad közreműködéséből fakadt.”¹²

Ismeretes, hogy ezek a nézetek Szabó Ervint később a szindikalizmushoz vezették. A szindikalizmushoz való vonzódás jeleit megtaláljuk már 1902 és 1905 között írt cikkeiben is. Ennek oka, hogy az egyre opportunusabbá, egyre „reálpolitikusabbá” váló német szociáldemokrácia hibáinak felismerése Szabó Ervin figyelmét a francia munkásmozgalomra terelte, mely hagyományaiban és gyakorlatában egyaránt forradalmibb volt. Nem feladatunk itt későbbi fejlődését szemmel kísérni. Elég, ha megállapítjuk: a bennünket érdeklő években nem arra törekedett, hogy a pártot a szakszervezetek harcával helyettesítse, hanem arra, hogy az ortodox elveket valló, valójában opportunistá szociáldemokrata pártot a munkásosztály forradalmi pártjává tegye.

III.

A *Világosság* első száma 1904 márciusában jelent meg. Borítólapján a következő felhívást közli:

„Felhívás a magyar szabadgondolkodókhoz!

Zajongó társadalmi életünk végtelen nagy hibája, hogy az emberek nagy része a szűk egyéni élet tevékenységétől várja a nyomasztó viszonyok helyes átalakulását. Mindenki érzi az elmaradottság átkos hatását, mindenki sinylődik az általános szellemi elsatnyulás miatt! Ébredjen mindenkiben fel a kötelesség tudata! Akit elkeserít, bánt a világ ezernyi hazugsága, lépjen közénk, csatlakozzék hozzánk, hogy az egyéni erők összeműködése az óhajtott valóságba varázsoljon bennünket. Minden szabadgondolkodó erejéhez, képességéhez képest támogasson bennünket. Olvassa, terjessze lapunkat, hogy a feltűnő világosság szétozlassa a bántó sötétséget.”¹³

E felhívás alapján az olvasóban az a benyomás támadhat, hogy a lap egyszerűen antiklerikális, polgári szabadgondolkodó lap. A szám belső tartalma is erre látszik utalni. „Mit akarunk” című beköszöntő szerkesztőségi cikkben (a cikket valószínűleg *Tarczai Lajos*, a lap egyik szerkesztője írta) a kor szokásos antiklerikális termékeinek kissé patetikus stílusában a vallást és a tudományt állítja szembe, s a következő konkrét javaslatokra szorítkozik: az iskola szabadsága, a vallástanítás eltörlése, egyház és állam teljes elválasztása, az egyházi vagyon szekularizációja. A többi cikk is a vallásellenes propaganda és a polgári szabadgondolkodás jellegzetes terméke. *Hatala Péter* a pápai csalatkozhatatlansággal foglalkozik, *Tarczai Lajos* a zsidó egyistenhit aránylag késői kialakulását bizonyítja. Két külföldi szerző is megjelenik a lapban: az egyik *Haeckel* (egyik könyvének egy részletét hozza a lap), a másik *Dodel Arnold* zürichi egyetemi tanár, akinek „A teremtsé válótlan története a katolikus iskolában” című írását a lap folytatásokban hozza, hogy aztán különlenyomatban is megjelentesse. *Haeckel* és *Kant* születésének évfordulójáról a lap szerkesztője, *Kun Sámuel* emlékezik meg, pozitivistá szellemben. A szemle-rovat (*Tarczai Lajos* írja) néhány könyvismertetés mellett a szabadgondolkodók világkongresszusáról emlékezik meg, a magyar jakobinusokról, mint a gondolatszabadság mártírjairól, végül támadást intéz a boldogságos szűzről kiadott enciklika és *Teitelbaum* Lipót munkácsi főrabbi ellen. Az antiklerikális közlemények sorozatát *Lukrecius* álnévvel aláírt szocialista tendenciájú (igen rossz) vers szakítja meg és *Naszódi (Nussbaum)* Zsigmond tárcája, melynek mondanivalója: az adott társadalmi rendszemben jobban bánnak a lovakkal, mint az emberekkel.

Szocialista irányú cikkek tehát már az első számban is vannak. Ennél fontosabb számunkra, hogy a lap a Vorwärts munkásképző egyesület helyiségében indul meg, kiadója *Baron Ede*, a szociáldemokrata párt német nyelvű szervezeteinek titkára, egyik szerkesztője pedig *Tarczai Lajos*, a fuvarosok szakszervezetének titkára és a *Népszava* munkatársa.¹⁴ E tények értékeléséhez; a Vorwärts munkásképző egyesület a szociáldemokrata párt ellenzékének gyülekező helye és kialakulási gócpontja volt,¹⁵ *Tarczai Lajos* pedig a *Szabó Ervin* féle kör egyik vezető tagja.

A *Világosságot* tehát baloldali szocialista munkások alakították, és szerkesztésében kezdettől fogva érvényesült a *Szabó Ervin*-féle irányzat. A lapban a vallásellenes propaganda a szocialista propagandával egyesült, kezdetben úgy, hogy a vallásellenes propagandáé volt a túlnyomó és az uralkodó szerep. Ennek magyarázatát több tényezőben lelhetjük meg. Maguk a szociáldemokrata munkások,

akik a lapot kezdeményezték, s a kiadás költségeit részben fedezték, erősen vonzódtak az önképzésnek és az agitációnak ahhoz a fajtájához, melyben kiemelkedő szerepet játszik a természettudományos gondolkodásmód és a harcossal materializmus terjesztése. A munkástömegekben akkoriban erősödött a vallásellenes áramlat. Mind nemzetközi, mind magyar viszonylatban ennek fő oka az anti-szocialista klerikális szervezkedés volt. Magyarországon a század elején indul meg az évről-évre megtartott katolikus nagygyűlések szervezése, a munkások között a keresztény-szocialista mozgalom elindítása, a diákok között a Szent Imre kör és a Regnum Marianum létrehozása. Innen adódik a baloldali munkások és értelmiségiek körében a fokozódó vallásgyűlölet és a vallás-elleni harc szükségességébe vetett hit.

A lap antiklerikális jellegét kialakító másik tényező az volt, hogy nem szocialista lapként indult. A negyedik (júniusi) számban egy olvasó levelére a szerkesztői üzenetekben a következő választ olvassuk: „Téved! Semmiféle párt szolgálatában nem állunk. Vannak közöttünk szocialisták nagy számmal, de nem mindnyájan azok . . . Senkitől sem követeljük, hogy homlokára írja, miként vélekedik a szocializmusról. Ebből csak azt következtetheti, hogy nem körtjük magunkat egy szemponthoz, mert nem akarunk és nem lehetünk elfogultak mások véleménye iránt, még ha egyben-másban a miénkkel ellenkezik is. A cikk irányát maga az írója szabja meg, s nem követeljük, hogy a gondolat szabadságát áldozatul dobja.” Ez az álláspont Szabó Ervin elvi álláspontja volt, és megfelelt az akkori magyarországi osztályviszonyoknak is, melyek a vélemény-különbségek ellenére is egy táborban egyesítették az antifeudális progresszió valamennyi képviselőjét. Valószínűleg szerepet játszott az a szempont is, hogy „szabadgondolkodó” lapot könnyebben engedélyeznek.

Miből fedezték a lap kiadásának költségeit?

Tudnunk kell, hogy az akkori Magyarországon egyetlen folyóirat sem volt nyereséges vállalkozás, egyetlen folyóirat sem tartotta el magát előfizetőkből és a számonkinti eladásból. Miből élt meg a *Világosság*? Az alapítás idején és az azt követő néhány hónapban elsősorban a lapot elindító és támogató szervezett munkások filléreiből. Hozzájárultak az alapítás költségeihez is, a párt könyvkereskedésében és a pártszervezetekben előfizettek a lapra, vagy számonként megvásárolták, úgy, hogy ebben az időben elég nagy példányszámot értek el. A szükséges összeg hiányzó részét pedig a szerkesztők fedezték, mint ahogy ezt Szabó Ervin fenti levele is tanúsítja. Nyilvánvalóan hozzájárult a lap költségeihez az egyik szerkesztő, Kun Sámuel is, a volt nyomdász és későbbi korrektor, az autodidakta filozófus, aki a pozitívizmust mint filozófiai vallást terjesztette — többnyire saját költségén. Hozzájárultak a költségekhez más szabadgondolkodók is, a legkülönbözőbb „mezítlábas próféták”, ahogy egy kortárs nevezte őket.

A következő három számban (1904 április—június) egyre erősödik a lap szocialista tendenciája, egyre világosabbá válik a lap profilja. Ez mindenekelőtt a *Tarcsai* Lajos által írt szerkesztőségi cikkekben mutatkozik meg. Így mindjárt az áprilisi számban a húsvéti feltámadásról írott cikkében már nem a babona és a fanatizmus elleni harcon van a hangsúly. A vallás, mint a szocializmus legveszélyesebb ellenfele jelenik meg. „A megindult nagy szociális mozgalom törekvéseinek legesúfósabb ellenfele az egyház. A pápától kezdve egészen a harangozóig mindegyik Krisztus nevében szól az emberiséghez, hogy leintsék a munkásszótály felvilágosodásának jogosságát. A gazdasági egyenlőséget (az egyház) egyenesen

kárhozatosnak ítéli.” S a kiváltságosokat védő, a szocializmus ellen harcoló reakciós egyházzal szemben azokat az egyház-atyákat idézi, akik a szociális kérdést a maguk korában felvetették. A májusi számban pedig már a kollektív társadalom eszményét szegezi szembe a vallásos eszménnyel.

Ugyanebben a számban a máskor oly patetikus Tarczai Lajos tárgyilagos-ságával minden frázisnál hatásosabb cikket ír a közoktatás akkori állapotáról. Bizonyítja, hogy a hárommillió tankötelesből félmillió egyáltalán nem jár iskolába, további 150 000-nek egyáltalán nincs tankönyve, egy teremre 84 tanuló jut, és a 16951 elemi iskolából 11859-ben csak egy tanító van.

A vallásellenes propaganda-cikkekből kettőt kell kiemelnünk. Az egyik az ismert indogermán nyelvésznek, *Schmidt József*nek a szentháromság és a húsvét eredetéről írott cikke *Hortoványi Szilárd* álnéven. (Ehelyütt jegyezzük meg, hogy a lap cikkeinek nagy része a továbbiakban is álnév alatt jelenik meg, aminek magyarázatát az 1905 decemberi számban maga a lap szerkesztősége adja meg: „Munkatársaink tényleges nevét a rájuk háramolható sok kellemetlenség miatt nem árulhatjuk el.”¹⁶) A másik nagyon érdekes cikk „Vallás és szintvallás címen” p.j. álnéven *Posch Jenő*nek,¹⁷ a méltatlanul elfeledett filozófusnak a tollából származik. *Posch Jenő* esete akkoriban nagy port vert fel. Az „antispiritualista, realista filozófia” (saját szavaival) kidolgozója eredetileg szolnoki gimnáziumi tanár volt. Felhasználva az 1894-es egyházpolitikai törvényeknek azt az intézkedését, mely lehetővé tette a felekezetenkívüliséget, kilépett a katolikus egyházból. Tanártársai szembefordultak vele és hajsztát indítottak ellene, végül is parlamenti interpellációra került a sor. *Wlassics Gyula* báró, akkori kultuszminiszter az interpelláló képviselőnek megígérte az ügy kivizsgálását, majd az interpelláció megismétlődése után elhárító választ adott: nem engedheti meg, hogy aktív középiskolai tanár diákjai körében vallásellenes propagandát folytasson, de tiszteletben tartja a tanárok lelkiismereti szabadságát és bármilyen irányú meggyőződéshez való jogát. Az interpelláció után néhány hónappal *Posch Jenő*t a budapesti Tavaszmező utcai gimnáziumba helyezték át. Éppen ez a nagy feltűnést kiváltó eset készítette *Posch Jenő*t arra, hogy további kellemetlenségek elkerülése végett csak nevének kezdőbetűivel jegyezze a cikket.

A cikk maga igen hatásos agitáció a felekezetenkívüliség mellett: azokhoz szól, akik hitüket már elvesztették, de szokásból, a hagyományok tiszteletéből vagy kényelmességből megmaradnak az örökölt felekezet tagjai között.

„Nem dogma kell ma, hanem tudományos belátás, és nincs létjoguk az olyan emberi egységeknek, melyek a tudománnyal ellenkező tanítások kultusza körül alakultak s ilyen valamennyi felekezet, minden legkisebb kivétel nélkül . . . Ma szükség van minden szabadelvű embernek a közreműködésére, egyetlen gyöngye kéznek a segítő munkálkodása sem felesleges arra, hogy valahára megépüljön az az oromdisze a modern államnak, melyet még mindig a sötétség századából maradt templomomladékok helyettesítenek, s mely nem lehet egyéb, mint a szabadelvű gondolkodásirányzatnak minden intézményen, az egész vonalon végigvonuló megvalósodása, vagyis maga a felekezeten állam.”

Posch Budapestre helyezésekor a kultuszkormányzat feltételül kötötte ki, hogy tanítványai közt nem terjeszti vallásellenes nézeteit. A feltételt meg is tartotta, tanítási óráin nem foglalkozott az idealizmus és materializmus kérdéseivel. A Tavaszmező utcai gimnázium diákjai — köztük *Fogarasi Béla*, *Szántó Rezső*, *Gömöri Jenő*, *Székely Artur*, s a Galilei-Kört elindító *Kende Zsigmond* és *Surányi Ede* — azonban csakhamar megtudakolták, hogy milyen nézeteket

vall legkedvesebb tanáruk. S ahogy egyik tanítványa kifejezte: „Szokráteszt meg akarták akadályozni, hogy megrontsa az ifjúságot, mégis megrontotta.” *Posch* diákjai a *Világosság* előfizetői és olvasói lettek, s mielőtt leérettségiztek volna, már a történelmi materializmusról tartott szemináriumon vettek részt.

IV.

A júliusi számtól kezdve egyszerre megváltozik a folyóirat képe. A lap szerkesztői ebben a számban: *Csizmadia* Sándor és *Tarczai* Lajos, s a lapra rákerül ez a szöveg: „Ezen füzetet szervezett munkások szedték és nyomták.” (*Kun* Sámuel neve már 1904 májusában lekerül a lapról: ezen a számon a következő szöveg szerepel: „A szerkesztőbizottság megbízásából szerkeszti *Tarczai* Lajos.” A májusi számban pedig a kiadó is megváltozik; a lap kiadója: A „*Világosság*” társaság.)

Átalakul a lap belső tartalmában is. A címlapra ez kerül: „Szocialisták és Szabadgondolkodók Lapja” (az első négy számban a fejléc ez volt: „Szabadgondolkodók Lapja”). A cikkek csaknem kizárólag társadalmi kérdésekkel foglalkoznak, mégpedig szigorúan a munkásmozgalom és a szocializmus szempontjából. Azt jelenti ez, hogy *Szabó* Ervin köre — *Csizmadia* Sándor, *Ladányi* Ármin, *Mérő* Gyula, *Naszódi* Zsigmond — nyíltan átveszi a lap szerkesztését, s azt a tudományos szocializmus folyóiratává teszi.

Brill Richard, *Szabó* Ervin körének egyik tagja *Szabó* Ervinhez intézett levelében erről a változásról így emlékezik meg:

1904 június 11.

... Örömmel értesültem, hogy a *Világosság* „felekezeti” lapból — mert a „mindenáron atheizmus” is felekezetiesség, — szocialista lappá készül átvedleni. Ezt rendkívül fontosnak tartom. De jól meg kell vetni a fejealját ennek a lapnak, s ezt alaposan meg kell háynyi-vetni a legminimálisabb részletekig.”

Mi volt az előzménye ennek az átalakulásnak, hogy került sor a nyílt színvallásra?

A közvetlen előzmény *Vágó* Béla és *Goldner* Adolf (*Vágó Szabó* Ervin köréhez tartozott, *Goldner* pedig a párt jobbszárnyához) afférja volt. *Vágó* megtámadta *Goldner*t, a párt vezetői — mindenekelőtt *Garami* Ernő és *Weltner* Jakab — *Vágó*t rágalmozónak nyilvánították és eltávolították a *Népszava* szerkesztőségéből. A *Vágó*—*Goldner* ügy rendkívül élessé tette *Szabó* Ervin és a párt viszonyát. *Brill* Richard június 16-i levelében így ír erről:

„Azok a jó urak, *Garami* és *Groszmann* még többször meg fogják Önt környékezni ... Én azt ajánlom Önnek, ne beszéljen velük tanuk nélkül... *Goldner* érdekében ezek mindenre képesek...²⁰”

Vágó és *Goldner* vitája csak alkalom volt, csak hozzájárult az ellentétek kiéleződéséhez. A *Népszava* hasábjain 1904 tavaszán megindult a pártkongresszus előkészítése és a pártvezetőség által előterjesztett szervezeti szabályzat vitája. A szocialista diákok szervezetéből és a *Vorwärts* munkásképző egyesületből kialakuló baloldali ellenzék már 1904 tavaszán elérkezettnek látta az időt, hogy a pártot forradalmi irányba terelje. Hozzájárult ehhez, hogy a munkásság tömegharcai az 1902. és 1903. év folyamán fokozódtak, hozzájárultak a nemzetközi munkás-

mozgalomban folyó viták is, melyek során egyre élesebben elkülönült egymástól a forradalmi és a reformista áramlat. Így került sor arra, hogy 1904 júniusában Szabó Ervinék megkíséreljék a szociáldemokrata pártvezetőségben többségre vinni álláspontjukat.

A pártvezetőségben belül a baloldali ellenzék álláspontjával rokonszenvezett Saly Endre szabó, Teszársz Károly vasöntő, de leginkább Buchinger Manó és Csizmadia Sándor. Egyetlen levelet idézünk a pártvezetőség egyes tagjaival folytatott tárgyalások, és az egész atmoszféra érzékeltetésére. Brill Richárd írja június 15-én Szabó Ervinnek:

„Saly és Buchinger is teljesen a mi álláspontunkon vannak. Mindkettő az akció folytatása mellett van, különösen Buchinger. A fődolog az marad, hogy a jó elemeket emancipálni kell az ismert terrorizmus alól. Az újabb memorandumon már tegnap dolgoztam, s a bevezetést el is készítettem.”

A továbbiakban Brill Richárd arról számol be, hogy Buchinger és Saly még nem látják elérkezettnek az időpontot a Szabó Ervin féle álláspont publikálására, illetőleg a bizalmi férfiak testülete elé való terjesztésére. Ő maga is egyetért velük, aggodalmát fejezi, ki hogy a hevesebb vérmérsékletű Mérő, Vágó, László Jenő elhamarkodott fellépéssel kompromittálni fogja a baloldali ellenzékét, higgadtabb elemekre (Ladányi Árminra, Lóránt Richárdra)²¹ szeretné bízni az ügy vezetését és képviselését. Majd ezzel fejezi be a levelet: „Most kell ütni a vasat, amíg meleg.”²²

Garami és Groszmann hamarosan felismerte, honnan fúj a szél, s azonnal meg akarta szüntetni a Világosságot. Erre mutat Brill Richárd június 16.-i levele:

„Csizmadia vitte a pártvezetőség üzenetét, melyszerint a lap szűnjék meg — mert ateista irányú. Ezt az argumentumot a szocialista programból vették át. Risum teneatis, amici...”²³

A szocialista Világosság megszervezésével kapcsolatos küzdelmekről tudósít Tarczai Lajos 1904. június 26.-án kelt levele is:

„A tegnapi választmányi ülés hat igennel, két nimmal amellett döntött, hogy a Világosság továbbra is a mi kezelésünkben marad... Egyébiránt a mai vas- és fémmunkásgyűlésen kapkodták a füzeteket.

Indítványozom: Csizmadia neve szerepeljen már a lapon is, mint szerkesztő, hogy ellensúlyozzuk az esetleges ellenagitációt, hogy a lap gyökeret verjen, mert a számtól függ minden...

Ladányi indítványa, hogy a lapra tegyük oda a szerkesztő bizottság nevét: Szabó Ervin, Csizmadia Sándor, Ladányi Ármin, Mérő Gyula, Naszódi Zsigomond, Kun Sámuel, akit azonban szívesen kihagyhatunk, mert a szocializmus irányában nagyon konzervatív... (A szerkesztő bizottság nevét) a lapra már holnap reggel hétkor rá kell szedetni és a belső címlapról Csizmadiaival való megállapodásunk szerint leszedjük a „Szabadgondolkodók Lapját.”²⁴

Ugyancsak a júliusi számmal kapcsolatos Mérő Gyula június 22.-én kelt levele:

„... a Világosság júliusi számába cikket fogok írni, valószínűleg. A vallás magánügyről, tekintve, — hogy amint hallom — a pártfegyelmet, melyről szóló cikkem már készül —, elcsaklitzad.”²⁵ Idézzük a levél még egy részletét, mert jól jelzi a baloldali szocialisták viszonyát a Világosság asztaltársaság szabadgondolkodó tagjaihoz: „Előre megbeszélhetjük, mit tárgyaljunk az asztaltársasággal...”

Ilyen előzmények után került tehát sor a *Világosság* júliusi és augusztusi számának megjelenésére. Mit tartalmaz a tudományos szocializmus első — sajnos csak két hónapig élő — magyarországi folyóirata?

Ha a júliusi és augusztusi számot kezünkbe vesszük, rögtön szemünkbe tűnik *Plehanov* és *Sen Katayama* (a japán szocialista párt vezetője) cikke. Mindkét cikk az orosz-japán háborúról szól. *Plehanov* megállapítja, hogy a háború a cári abszolútizmus és a burzsoázia érdekében jött létre, hogy az orosz proletáriátus a háború ellen és a cárizmus megdöntéséért harcol. *Katayama* cikke is háborúellenes, leszögezi, hogy a japán szocialisták a háború ellenségei voltak és maradtak, és azt az óhaját fejezi ki, hogy mindkét ország proletárjai „egyesüljenek a kapitalisták elleni harcra, mert ezek minden háború okai.” A két cikk közti különbség: *Plehanov* a cárizmus vereségét kívánja, mert a nemzetközi reakció egyik fellegrvát látja benne, bukásától pedig a nemzetközi munkásmozgalom erősödését várja.

E cikkek tartalma, a japán és az orosz munkások 1904-es állásfoglalása ma már közismert. Számunkra az a frissesség fontos, amivel a *Világosság* olvasóit a nemzetközi munkásmozgalom legfontosabb eseményeiről tájékoztatja. *Szabó* Ervin műveltsége, széles látóköre, az egész világ munkásmozgalmáról való áttekintése tette ezt lehetővé. Tegyük hozzá: ez az áttekintés nemcsak tájékozottságot jelentett, hanem azt is, hogy forradalmi szemszögből tudta értékelni a nemzetközi munkásmozgalom egyes áramlatait és fejlődési tendenciáit. Bizonyosra vehetjük, hogyha a *Világosság* meg nem szűnik, hanem a magyarországi munkásmozgalom központi folyóiratává válik, a nemzetközi munkásmozgalomról szóló beszámolóit jelentékenyen kiszélesítették volna a magyar munkások látókörét, és ezzel hozzájárultak volna a munkások szocialista öntudatának fejlődéséhez.

Erről tanúskodik az augusztusi szám szemléje a belföldi és külföldi munkásmozgalom eseményeiről is (*Mérő* Gyula tollából). A belföldi szemle a rendőrségi üldözés árnyalatnyi enyhüléséről számol be, és támadja a munkássajtót (tehát a *Népszavát*), mert nem eléggé támogatja az annavölgyi bányászok sztrájkját. A külföldi szemle a holland munkáspárt agrárprogramját ismertet, s a holland baloldali szociáldemokraták állásfoglalásáról számol be a politikai sztrájk mellett. Leszögezi, hogy „előtérben áll a forradalmi s a revizionista irány küzdelme” és hozzáteszi, hogy az 1904-es esztendőben világviszonylatban gyengül a revizionista és erősödik a forradalmi áramlat. Megemlékezik a lap *Plehve* orosz belügyminiszter meggyilkolásáról és erről szóló tudósítását így fejezi be: „Az ifjú Oroszország az, aki a koporsó fedelét feszegeti és csapásai alatt a rozsdás szögek csörrenve pattannak ki.”²⁶

A német munkásmozgalomról *Buchinger* Manó, a szociáldemokrata párt vezetőségének tagja számol be. A munkásmozgalom és a magyar társadalom belföldi problémáiról két cikk szól. *Tarczai* Lajos a magyar közoktatás helyzetét elemzi, *Csizmádia* Sándor a keresztényszocialista mozgalmat támadja.

A szocialista *Világosság* legfontosabb cikkét azonban *Szabó* Ervin írja, „Pártfegyelem és egyéni szabadság” címmel. Ez a tanulmány *Szabó* Ervinnek talán a legjelentékenyebb, mindenesetre a leglendületesebb írása. A cikk írása idején már hosszabb ideje dolgozott az osztályharc elméletéről szóló művén, mely a *Társadalomtudomány Könyvtára*²⁷ című sorozatának lett volna egyik

kötete, de végül is befejezetlen maradt. Szociológiai tanulmányainak és vívódásainak eredményeit ebben a tanulmányban rögzíti.

Alapproblémája a demokrácia és a pártfegyelem kérdése. Érthető ez: Szabó Ervin a pártellenzék élén állott, a pártvezetőség a pártfegyelemre hivatkozva igyekezett az ellenzék működését megbénítani, fel kellett vetnie a kérdést: „szabad-e a párt kisebbségének a többségével ellentétes véleményt nemcsak propagálni, hanem tettere váltania?”

Szabó Ervin elveti ezt a kérdésfeltevést, a polgári demokrácia kérdésfeltevésének minősíti. A polgári demokrácia elve, hogy nem a kisebbség uralkodik a többségen, hanem a többség a kisebbségen. A szocialista demokrácia „nem lehet egyszerű többséguralom. Olyan demokráciának kell lennie, amelyben a többségi akarat önállóan gondolkodó, céljakkal — mely az emberi társadalom fejlődési ideájával egybeesik — tisztában levő, és ezen fejlődés összes feltételeit tiszteletbentartó egyének tudatos egyéni akaratából rakódik össze.” Milyen eszközök alkalmasak ilyen társadalom, ilyen emberek kialakítására?

Hogy a választ megadhassa, szemügyre veszi a társadalmi fejlődés általános törvényeit. Vitába száll azzal a nézettel, „hogy a szocializmus megvalósításához semmiféle egyéni munka, egyéni erőfeszítés nem kell... hogy... ha egy ujjunkat sem mozgatjuk meg, a szocializmus létre fog jönni, mert a gazdasági viszonyok maguktól is megteremtik.”

Nem ismeri el, hogy a történelmi materializmus kizárólag objektív szociológia, mely elhanyagolja az egyén szerepét a társadalmi fejlődésben. Ellenkezőleg „... éppen az emberből indul ki, éppen az egyén tudatos cselekvésére vezet vissza a társadalom változásait.”

Szabó Ervin azon az állásponton van, hogy a természeti és a társadalmi tényező passzív tényező, aktív mindig maga az ember. Hozzáteszi, hogy az aktív egyének törekvése hatástalan marad, ha nincs összhangban a környezettel és a társadalmi fejlődés irányával, és hogy az emberek nem mindig vannak tudatában annak, hogy mit csinálnak. „Az emberek újat tesznek, véletlenül, vagy spekuláció útján technikai újításra jönnek rá, véletlenül valamely új társadalmi szervezési elvet találnak és megszokásból hozzá alkalmazkodnak, anélkül, hogy az újítás következményeire egyáltalán gondolnának, horderejéről maguknak egyáltalán számot adnának.”

Mégis túlértékeli az előre látott és tudatosan akart változások jelentőségét, és kimondja azt a fölöttébb kétséges tételt, hogy „minden társadalmi haladás a kritikusan gondolkodó egyéniségek érdeme.” Maga is látja, hogy az orosz narodovoljectől, Lavrovtól átvett tétel a múltra nézve nem érvényes. A maga korára nézve azonban egyre általánosabb törvénynek látja. A század elejének optimizmusa ez, melyre száznyú évtizedek cáfoltak rá. A következtetés azonban helyes:

„Csak oly gazdasági, oly társadalmi, oly politikai szervezetre szabad törekedniök, amely a lehető legtöbb embernek teszi lehetővé és a lehető legtöbb embert nevel arra, hogy közreműködése a társadalom fejlődésén tudatos és e tudatos közreműködés mind mélyebb, mind integráltabb, mind kritikusabb legyen.”

A szabadság problémájához jut el, és mindenekelőtt leszögezi: a politikai demokrácia még nem szabadság, gazdasági szabadság nélkül nincs egyéni szabadság. De hozzáteszi: a gazdasági szabadság még nem jelent politikai szabadságot. A gazdasági demokráciára épített politikai demokráciában még két to-

vábbi feltétele van *Szabó Ervin* szerint a szabadság megvalósulásának. Az egyik feltétel: „az intézményes biztosítékok a hatalmaknak lehető legteljesebb megoszlására, diffúziójára irányuljanak.” Az önkormányzat kiterjesztése, a képviselő elvének a lehetőségek szerinti kiküszöbölése, az ellenőrzés fokozása: „ezek azon objektív eszközök, amelyekkel a demokráciának bürokráciává (hivatalnokuralomná), diktatúrává, vagy tömegzsarnoksággá fajulását megakadályozhatjuk.”

A másik feltétel: a mentális biztosítékok. Meg kell értetni az emberekkel, „hogy a cél, amelyre törekszenek nem valamely külső intézmény, hanem önmaguknak boldogsága, nagysága, ereje;”

A tanulmány befejező részében *Szabó Ervin* a párt szervezésére alkalmazza elveit. A társadalmi ideál, hogy minél több ember tudatos és kritikai meggyőződéssel alapuló közreműködése váljék lehetővé, hogy az embereket ily tudatosan cselekvő, meggyőződött emberekké neveljék — ennek az elvnek kell a párt tevékenységét is szabályoznia.

Mi lesz akkor a fegyelemmel? *Szabó Ervin* tisztán látja, hogy a pártban fegyelemnek kell lennie, hogy a párt „nem tűrhet kebelében mást, mint aki céljával egyetért s azon alapelvekkel s ez alapelvekből folyó fő harci eszközökkel, amelyeket a cél determinál.” De abban a meggyőződésben van, hogy a párton belüli egyetértésnek „reflektált, megfontolt, tudatos egyéni elhatározásból” kell kialakulnia.

A munkásosztályt nem kívülről jött megváltók fogják felszabadítani, akik ráveszik, hogy olyan objektív ideált valósítson meg, „amelyhez az alkotó tömegeknek belsőleg tulajdonképpen semmi közük.” A munkásosztály felszabadítása magának a munkásságnak a műve.

„Csak magának a munkásságnak tudásban, érzésben, akaratereiben, nagyság- és szépségvágyban kifejlődött egyénei fogják a munkásságot s vele az embert emancipálni. A munkásság öntudatát kifejlesztetni, ez a szocialista pártok legeredményesebb taktikája.”

A munkások öntudatosra fejlesztésének pedig feltétele a különböző vélemények szabad nyilvánítása, mert a szocialista párt „haladása lehetetlenné vált, mihelyt az egyénileg kialakult véleményegységeknel többre becsülné a vezetőség parancsára uniformis módjára felöltött a priori pártigazságokat és párthiteket.”

S kíméletlen őszinteséggel szögezi le: „a mi szocialista pártunkban ismétlődik a demokráciáknak azon betegsége, hogy a vezetőségek uralmukat perpetuálni akarják.”²⁸

Részletesen ismertettük *Szabó Ervin* cikkét, mert nemcsak a lap történetére világít rá, hanem sok mindent megértet velünk a század elejének egész atmoszférájából. A tanulmány ugyanúgy, mint a *Világosság* egész története, s az idézett levelek, mutatják, hogy *Szabó Ervin* ebben az esztendőben már szakított a szocialista párt opportunistá vezetésével. A folyóiratot azért alapította, hogy szakítása ne magános lázadás, vagy félrevonulás legyen, hanem szervezeti szakítás, s egyben forradalmi munkásmozgalom megszervezésére alkalmas központ létrehozása. A csoport, mely *Szabó Ervin* körül szerveződött, ellenzékben volt, a pártvezetésre alig volt befolyása. Ebből adódott, hogy a támadásnak a pártvezetés centralisztikus törevéseire kellett irányulnia. *Szabó Ervin*nek a tömegek forradalmi aktivitásra való nevelését állították fel legfőbb követelésüknek, s valóban ez volt az akkori magyar munkásmozgalom egyik legfőbb problémája.

Az adott viszonyok között szükségszerű volt, hogy a demokratikus centralizmus elvén belül az ellenzék inkább a demokráciát érezze fontosnak.²⁹

A tanulmány másik nagy tanulsága: a mérhetetlen színvonalkülönbség Szabó Ervin és más szocialisták között. Sok tényező járult hozzá a Szabó Ervin féle törekvések bukásához: az egyik tényezőt mindenesetre itt kell keresni.

V.

A szociáldemokrata pártvezetőség természetesen nem tűrhette el az ellenzék nyílt zászlobontását. *Garami* és *Groszmann* elhatározta, hogy minden eszközzel megakadályozza az ellenzéki lap megindulását. Arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a szociáldemokrata párt szervezeti szabályzatának értelmében a párt terjesztési eszközeivel csak olyan lapot lehet terjeszteni, mely a pártvezetőség ellenőrzése és irányítása alatt áll.³⁰ A *Világosság* szerkesztőségének is el kell ezt fogadnia, a lapot a pártnak át kell adnia, ellenkező esetben kitiltják a pártból, és nem engedik meg a pártszervezetekben való árusítását. Ha a lap a pártvezetőség kezébe kerül, megszűnik ellenzéki lap lenni. A szocialista szervezetekből való kitiltása viszont múlhatatlanul azt jelentette, hogy polgári kézbe kerül, hiszen ha a lap nem képes magát fenntartani a munkások filléreiből, a polgárok finanszírozására szorul.

Álláspontjukat keresztül is erőszakolták a pártvezetőségben, ahol állandó és biztos többséggel rendelkeztek. A többségi határozat megszületéséhez hozzájárult *Csizmadia* és *Buchinger* ingadozó álláspontja. A pártvezetőség határozatát a budapesti bizalmi férfiak értekezlete elé vitték, és határozatot hozattak arról is, hogy a pártvezetőség tagjai kötelesek a bizalmi férfiak testülete előtt a többségi álláspontot képviselni. Tarczai egy keltezetlen levele így számol be erről:

„Sietek tudósítani a tegnapi bizalmi ülésről, mert azt hiszem, hogy a körülmények következtében nem nyerhettél kellő információt. *Csizmadia*, *Buchinger* és *Teszársz* egyáltalában nem voltak ott. Ellenük egy határozatot akartak kierőszakolni . . . A javaslatot úgy fogadták el, hogy elítélték általában az olyan pártvezetőségi tagot, aki pártvezetőségi ügyeket elmond, továbbá minden pártvezetőségi tagnak kötelessége a pártvezetőség határozatát magáévá tenni, és a bizalmi férfiak előtt nem szabad pártvezetőségi tagnak ellentétes véleményt hangoztatni . . . Most pedig, kérek, a cikket küldd, hogy a *Világosságban* benne legyen. *Plehanov* cikkét is kapom?”³¹

A határozat után megindultak a tárgyalások a pártvezetőség és a lap szerkesztősége között. *Szabó Ervin* javaslata három lényeges pontot tartalmazott. Az egyik pont kimondotta, hogy a *Világosság* szocialista folyóirat, de helyet kapnak benne a szocializmus különböző irányai. A másik pont elvileg leszögezte a szerkesztőség függetlenségét a pártvezetőségtől. Végül a harmadik pontban azt javasolta *Szabó Ervin*, hogy a lapnak háromtagú szerkesztősége legyen; ezek közül egyet a pártvezetőség delegáljon, a másik kettőt pedig a lap eddigi szerkesztősége.

Garami augusztus 11-én kelt levelében válaszol *Szabó Ervin* szerződéstervezetére. Közli vele, hogy a pártvezetőség elutasította a szerződéstervezetet, még pedig két okból. Az egyik ok: az egész tervezet az ellenzék bizalmatlanságát tanúsítja a vezetőséggel szemben, s a vezetőség a maga részéről bizalmatlanságra bizalmatlansággal válaszol. A másik ok: a pártvezetőség a *Szabó Ervin* féle szer-

kesztőség kezében nem látja biztosítottnak a lap szilárd marxista irányvonalát, és fél attól, hogy antimarxista irányba terelődik. A levél jól mutatja *Garami* diplomáciai érzékét, és azt a törekvését, hogy az ellentétektől szerteszakított mozgalom látszólagos egységét megőrizze. *Szabó* Ervint természetesen nem téveszthette meg a levél. Látnia kellett, hogy *Garami*, amennyire lehet, igyekszik megőrizni a jó viszonyt, igyekszik elkerülni a nyilvános szakítást, de egy pillanatra sem lehetett kétsége afelől, hogy a határozat minden pontját *Garami* erőszakolta keresztül.

„Az lett a jelszó — írja *Garami* —, hogy bizalmatlanságot bizalmatlansággal viszonzunk . . . A lap céljáról szóló fejezetben kimondatik, hogy a Marx-féle szociáldemokrácia népszerű ismertetése és propagandája. Emellett (marad a volt második mondat) a szocializmus különféle irányai is szóhoz jutnak benne. Az a mondat, mely a párt szervezeti szabályzattal kapcsolatosan rendezi a szerkesztők függetlenségét — kimarad. Helyette a szerkesztők-ről szóló fejezetbe új mondat jön, mely kifejezetten biztosítja a szerkesztők függetlenségét . . . A másik változás a szerkesztők számára vonatkozik. A pártvezetőség csak két szerkesztőt fogad el, akiknek egyikét ő nevezi meg, másikat a *Világosság*. Ennek oka szintén a bizalmatlanság. Félnék az állandó majorizálódástól, mely a tervezett hármasszerkesztésnél bekövetkezhetnék, és amely a lapot antimarxista irányba terelné.”³²

Pár nappal később *Groszmann* Miksa is szükségét érzi, hogy *Szabó* Ervinnél mentegetőzzék:

„A *Világosság* ügyében tett lépések Csizmadia Sándor elvtárs indítványára történtek. Ő maga volt az indítvány formulázója, s ő bízott meg a *Világosság*gal tárgyalni.”³³

A nagyon ravasz emberek sokszor felettébb naivnak bizonyulnak. Hogyan gondolhatta *Garami* és *Groszmann*, hogy *Szabó* Ervin hitelt ad a vezetőségi ülés lefolyásáról adott tájékoztatójuknak? Hiszen tudniuk kellett, hogy *Szabó* Ervint más oldalról is tájékoztatják.

Mi volt a *Világosság* szerkesztőségének válasza a pártvezetőség döntésére? Erről tudósít a *Világosság* szeptemberi és októberi számának borítólapja:

„Azon elvtársaink részére, kik törekvéseinket érdeklődéssel kísérik, kivonatban közöljük a határozati javaslatot, melyet a *Világosság* „asztaltársaság” f. évi augusztus hó 9-én tartott közgyűlése nagy szótöbbséggel elfogadott.

„A társaság közgyűlése elhatározza, hogy a társaságon kívül álló tényezőknek a társaság ügyeibe való beavatkozását meg nem tűri. A *Világosság* című lap tulajdonjogát, szerkesztését semmilyen párt szolgálatába nem bocsátja, s utasítja a választmányt, hogy ilyen természetű tárgyalásba senkivel se bocsátkozzék, s egyúttal tegyen meg minden intézkedést arra, hogy a társaság elveit hirdető lap továbbra is a megindulásakor kitűzött cél irányában haladjon.”

A lap jellege ezzel természetesen átalakult. *Csizmadia* és *Tarczai* kiváltak szerkesztőségéből, a szerkesztő ismét *Kun* Sámuel lett. A belső címlapról lekerült a „Szocialisták és Szabadgondolkodók Lapja,” helyébe ismét „Szabadgondolkodók Lapja” került. A lap tartalma is átalakult, újra a természettudományos ismeretterjesztés és a vallásellenes propaganda került előtérbe. A szeptemberi számban megjelenik *Szabó* Ervin tanulmányának befejező része, az októberi számban már semmi hasonló. A szeptemberi szám — ugyancsak a borítólapon — hivatalosan be is jelenti ezt a változást:

„Olvasóinkhoz!

A *Világosság* a jelen számmal újra visszatér eredeti programjához. Azaz a szabad gondolatnak, a felekezetiellenességnek s az antiklerikális agitációnak kíván szolgálni . . .”

Ezzel azonban nem zárult le a *Világosság* körüli vita. A *Népszava* szeptember 17-i számában, a Pártügyek rovatban a következő közlemény jelenik meg:

Világosság cím alatt, annakidején egy antiklerikális, szabadgondolkodó havi lap indult meg, mely elvtársaink körében is sok olvasóra tett szert. Ez a lap néhány héttel ezelőtt szocialista lappá alakult át, amennyiben elvtársak lettek szerkesztői, munkatársai, akik belső pártkérdésekkel is foglalkoztak benne. Ekkor úgy a pártvezetőség, mint a budapesti bizalmi férfi testület elhatározta, hogy a szervezeti szabályzat és ezidei pártgyűlésünk külön is hozott határozata értelmében, a lap terjesztését a párt terjesztési eszközeivel csak akkor engedi meg, ha az átadatik a pártnak. A lap tulajdonosa, a *Világosság* asztaltársaság azonban kimondotta, hogy „kivülálló tényezőknek a beavatkozását meg nem tűri”, s hogy a lapot nem adja át, ellenkezőleg, visszafejleszti pusztán felekezetellenes lappá, s azt „semmilyen párt szolgálatába nem bocsátja.” Erre a határozatra a lap szerkesztésénél közreműködött elvtársak kiléptek a lap kötelékéből, a bizalmi férfi testület pedig kimondotta, hogy ezentúl a *Világosság* mindenhol ugyanolyan elbánásban részesítendő, mint bármely más polgári lap.”

A *Világosság* „kilépett” szerkesztője, *Tarczai Lajos* a *Népszava* következő számában, szeptember 20-án „Tények” című cikkében felel erre a közleményre.:

„A „Világosság” megcenzurálása, amelyet a tisztelt pártvezetőség, a „pártérdek” megóvásának címen a szocializmus alapelveinek figyelembevétele nélkül kitiltatott a szocialista birodalomból, anélkül, hogy maguknak a munkásoknak hozzájárulását a pártkongresszuson kikérték volna, a legnagyobb önkénykedés volt. „A méltányosság és igazságosság”, amelyet Garami elvtárs a kritikától joggal követel, de nem tart be, akkor szenvedett a legtöbbet, mikor a pártvezetőség egycsapásra akarta a bizalmi férfiu testület szankciójával a kisebbségi véleményt agyonfojtani. A gondolkodás, a véleménynyilvánítás szabadságának az az értelmezése, amelyet a pártvezetőség nemcsak megtűrt, hanem képviselt, nem csak helyeselt, hanem keresztülerőszakolt volt. Nem elegendő bizonyíték-e a pártvezetőség önkénykedésére, a főbkek helytelen felfogására? Minden ilyen erőszakos, a pártéletet megbénító határozat, amelyet a pártvezetőség a legvisszariasztóbb fegyverrel illetéktelen helyen, illetéktelen módon emeltetett párttörvényé, csak visszatetszést és közönyt hint a gondolkodó elvtársak közé. A gondolatszabadságot megnyirbálni semmiféle célért, semmiféle szándékkal nem szabad . . . Nem lehet kívánnunk, hogy a párttagok teljesen lemondjanak önállóságukról, nehogy a párt akaratonkívüli szolgák hordája, avagy pedig gondolkodás nélküli nyája legyen.

Nem ennek a szüksége vésődött bele az elvtársak nagy tömegének a lelkébe, sőt maga a párttitkár is egy alkalommal éppen nekem jelentette ki, hogy „a magyar munkásság még nem érett a kritikára.” De vajon úgy válik-e éretté, ha visszatartjuk nemcsak saját ügyeinek intézésétől, hanem még övjük annak kritizálásától is?”

Még *Tarczai* cikkének megjelenése előtt teszi közzé a *Világosság* szerkesztősége kétoldalas röpiratát, melyet kivonatosan ismertetünk:

„Magyarország szabadgondolkodó munkásaihoz!
Munkások! Elvtársak!

... Mi az egyén mindenkori meggyőződésében látjuk a szabad cselekvés nélkülözhetetlen feltételét!

... Annál nagyobb meglepetést okozott az a támadás, amelyet egy modern elvek alapján küzdő politikai pártnak a kulturális kérdések iránt merőben érzéketlen, minden fogékony-ság nélkül való vezető emberei (egy csekély velünk nem egyező kisebbség kivételével) intéztek ellenünk, ama párté, mely az ő programját éppen a szabad vizsgálódásnak, a gondolat emancipációjának köszönheti, mely azokon a tudományos felfogásokon épült, amelyeket a szabadgondolat első harcossai teremtettek meg.

Ez a támadás inkább nevezhető *hajszásnak*, mint komoly küzdelemnek. Miről van szó? A szociáldemokrata párt vezetősége a bizalmi férfiak minapi értekezletének határozatával (amelyet a pártvezetőségnek a tiszta igazságtól irtózó tagjai *diktáltak*), ki akarja tiltatni a munkások egyesületéből, *sőt otthonából* is a szabadgondolkodás „*Világosság*”, című havi lapját, amely a tudományok minden körét tárgyilagosan, *népszerűen* akarja ösmertetni . . . A csalatkozhatatlan pápa módjára kiátkozzák azt a lapot, amely öntudatos, önálló bírálatra képes, igazán szabad emberekké neveli olvasóit, buzdítja, bátorítja őket az elnyomatás elleni

hatalmas küzdelemben. Nem akarják meglátni azt az igazságot, hogy csak öntudatos egyének alkothatnak osztályharcos szervezetet. (Megjegyzendő, hogy a f. hó 17-i Népszava a határozatot nem hiteles értelmében, hanem szelídítve hozza, míg a bizalmi férfiakkal egyenesen *küiltatják* a Világosságot.)

Amikor e törekvéseink ellen tiltakozik a szociáldemokrata párt vezetősége, önmagára mond sújtó ítéletet; arról tesz kétségtelen tanúságot, hogy a munkások öntudatossága, bíráló joga és képessége kedve ellen van. Azt bizonyítja, hogy nem a munkássággal *együtt*, hanem a munkásság *főltt* uralmát rendszeresítve akar „működni”. S e cél elérésére — miközben sajtószabadságot követel az osztályuralom birtokosaitól, az államtól, ő maga elsinkófálja a munkásoknak legegységibb egyéni jogait... ezáltal a klerikális táborhoz hasonlóan szellemi rabszolgaságban tartja a munkásokat, és forradalmi harcok helyett dróton rángatható bábokat farag; az *elvtársi tisztesség* próbájául avatja egy népszerű tudományos lap bojkottálását.

... Pártegységet, pártérdeket, párttaktikát, *párttisztességet* stb. effélel emlitenek azok, akiknek működéséből mindig kiláttuk azt a törekvést, hogy megtartsák *feltétlen* rendelkezési jogukat, *személyes uralmukat*...”

a magyarországi
Szabadgondolkodók”³⁴

E röpirat szövegével hasonló hangvételt „elvi kijelentés” jelenik meg a *Világosság* 1904. októberi számának borítólapján, azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket az elveket az augusztus 9-i választmányi ülés fogadta el. A *Világosság* társaság elveit és programját valószínűleg ugyanaz a kéz szövegezte meg, amelyik a röpiratot. Hozzátehetjük: a fogalmazás, a stílus azt mutatja, hogy a baloldali szocialista ellenzék valamelyik tagjának kellett lennie, bár engedelményeket tett az asztaltársaság most már többségben levő polgári szabadgondolkodó tagjainak.

A *Népszava* siet válaszolni a röpiratra, s a válasz *Tarczainak* is szól. A szeptember 20-i szám (tehát ugyanaz a szám, melyben *Tarczai* cikke megjelent) „Pártügyek” rovatában szerkesztőségi cikket tesz közzé.

„A *Világosság* emberei egy gyalázkodó röpiratot adtak ki pártunk vezetősége ellen. Ezt a a röpiratot, hogy azt a látszatot keltsék, mintha szocialistáktól eredt volna, „elvtársak! megszólítással látták el. Az aláírás azonban titokzatosan már csak ennyit árul el: „a magyarországi szabadgondolkodók”. Maga a röpirat azért született meg, mert a budapesti bizalmi férfiak múltkori határozatukkal megvonták a *Világosságtól* a pártterjesztő eszközeit.”

A cikk ezután idézi a röpirat támadásait, majd így folytatja:

„A szennyes piszkolódásnak ezzel az áradatával szemben elég egyszerűen megállapítani a tényállást.

A *Világosság* szabadgondolkodó lapnak indult meg. Első számai nemcsak nem foglalkoztak pártügyekkel, hanem ellenkezőleg, a szerkesztőség mindig élénken tiltakozott az ellen, hogy a lap pártlapnak tekintessék... azonban rövidesen átalakult. Munkatársai és szerkesztői elvtársak lettek, akik a lap számára igénybe vették azt, hogy, mint minden más pártlap, a pártterjesztő eszközeivel propagáltassék a szervezett munkásság körében. Miután ez a lap teljesen idegen vállalat volt, s miután sem a pártvezetési szabályzatban, de a legutóbbi pártgyűlésen külön egyhangúlag elfogadott határozati javaslatban is meghatározott követelményeknek sem felelt meg, a pártvezetőség és a budapesti bizalmi férfiak kimondták, hogy a *Világosság* csak úgy terjeszthető tovább, ha azt átadják a pártnak. Ezen határozat alapján meg is indultak a tárgyalások, melyek során a pártvezetőség olyan garanciákat nyújtott a lap fennállására és tartalmának teljes szabadságára, hogy az összes ott közreműködött elvtársak a lap átadása mellett foglaltak állást.”

A nyilvánvaló hazugság után (hiszen a lapban működött elvtársak egyike éppen a *Népszava* másik hasábján tiltakozó *Tarczai*) a cikk így folytatja:

„A lapnál közreműködött elvtársakat még csak értesíteni sem érdemesítették a változsról, akik erre levélben mondtak le, Tarczai és Cszimadia elvtársak pedig, kiknek a neve szerepelt a lapon, nevük levételét követelték. A fenti határozat után az elvtársak java része még a Világosság asztaltársaságából is kilépett.”

A szerkesztőségi cikk végül így fejeződik be:

„... Hogy a párt mit terjesszen, és a saját körében minek a terjesztését engedje meg azt egyelőre maga a párt határozza meg, ebbe „kívülálló tényezőknek” csakugyan semmiféle beleszólást nem enged, bármennyire értsenek is a nagyszájú piszkálódáshoz, a bizonyítástalan rágalmazás, gyanúsítás könnyű és undorító „mesterségéhez.”

A *Népszava* még kétizben tér vissza erre az ügyre ezekben a napokban. Szeptember 22-i számában vezércikkben emlékszik meg róla, szeptember 24-i számában pedig *Garami* válaszul *Tarczainak*. „Egyszerűen nem igaz — írja *Garami* —; hogy a pártvezetőség a Világosságot meg akarta volna cenzurálni. Csak többszörösen hozott pártgyűlési határozatok betartását követelte.” A szociáldemokrata pártvezetőség 1905. évi Jelentésében is szó esik a *Világosságról*.³⁵

A szociáldemokrata pártvezetőségnek tehát sikerült megfojtani *Szabó* Ervin kísérletét: a tudományos szocializmus magyarországi folyóirata ekkor még nem születhetett meg. A harc azonban tovább folyt, a baloldali ellenzék tagjai újabb és újabb lapalapítással kísérleteztek, és maga a *Világosság* sem változott egyszerű antiklerikális lappá, mint ahogy azt hinni lehetett volna. A lapon továbbra is rajta maradt a felirat: „Ezen füzetet szervezett munkások szedték és nyomták”, — a lap kiadását a *Világosság* társaságtól a szociáldemokrata *Gál* Benő veszi át, újból megindulnak a munkásmozgalom és a szocializmus problémáival foglalkozó cikkek, és csakhamar baloldali szocialisták veszik át a lap szerkesztését is.

Egy egyszerű gondolkodó áldozatos harca, néhány barátjának támogatásával, akik nem is mind maradnak hivek az ügyhöz — látszólag ennyi, amiről beszámolhatunk. Mégis ezzel a szerény kezdeményezéssel indult el útjára az a mozgalom, mely oly sok vezetőt és hőst adott az 1918—1919 évi forradalmaknak.

Jegyzetek

1. 1887—1900 között a magyar ipar termelésének növekedése évi 7% volt. Az igazán gyors fejlődés azonban a 90-es években indul meg, hogy egészen a világháborúig nem csökkenő ütemben tartson tovább. Ebben a másfél évtizedben a fejlődés üteme egész Európában Magyarországon volt a leggyorsabb. Vö. *Sándor Vilmos: Nagyipari fejlődésünk 1867—1900.* Budapest, 1954. *Berend Iván—Ránki György: Magyarország iparára 1900—1914.* Budapest, 1955. *Berend Iván—Ránki György: Magyarország iparána XX. sz. eleji színvonalra az európai összehasonlítás tükrében. Közgazd. Szle.* VII. évf. 1960. aug.—szept.
2. Az antiszemitizmus főleg a hivatalnoki középosztálynak volt az ideológiája, a konzervatív jelszavakkal inkább a nagybirtokos osztály élt.
3. *Tisza István* kormányának idejére jött létre a magyar úri osztály és a magyar nagyburzoázia kiegyezése és osztályszövetsége. Mindez nem törölhetette el a két osztály közti ellentéteket, a két társadalmi csoport érdekeiben, törekvéseiben, életvitelében és ízlésében továbbra is idegenül állt egymással szemben, a megegyezés csak ideiglenes fegyverszünet lehetett.

4. A küszöbön álló forradalomnak demokratikus forradalomnak kellett lennie, a demokratikus forradalom végigvitele azonban szocialisztikus rendszabályok végrehajtását követelte meg. A demokratikus Magyarországért harcoló társadalmi erők programjában ezért mindig és mindenütt szocialista követelések is szerepeltek. A forradalmi szociáldemokrácia programjának központjában természetesen a szocializmus állt, ugyanakkor a forradalmi szocializmus volt a demokratikus forradalom vezető ereje is. A nagyvárosi intelligencia leghaladóbb elemeit tömörítő szabadgondolkodók, radikálisok legfőbb céljuknak a demokrácia kiharcolását tekintették, mégis nemegyszer szocialistáknak nevezték magukat, szocialista feladatok megoldását követelték, a jövő zálogát az ipari, a mezőgazdasági és a szellemi munka szövetségében és uralmában látták. Ezt az álláspontot fejtette ki például *Jászi Oszkár* a Budapesti Napló 1906. június 2-i számában az orosz forradalmat üdvözlő cikkében. 1904. október 16-án *Szabó Ervinhez* intézett levelében *Jászi Oszkár* a következőket írja: „a jelenlegi pártoktól abszolúte semmit sem lehet várni . . . , mindent csak a szocializmustól lehet várni . . . (Jászi kiemelése). A nemesebb gondolkodású emberek — talán még nem egészen öntudatosan — a szocializmus után szomjúhoznak . . . ez természetes is, hisz a lateinerek legalább 70%-a már a proletárság anyagi bizonytalanságában él . . . A szocializmus már rég megszűnt az éhező néptömegek kizárólagos mozgalma lenni, hanem a kornak kultúrproblémájává vált. Az ami egykor a reformáció, a reneszánsz, az enciklopédizmus volt. S egy boldogabb jövő ragyogó szintézise . . . s ez a szocializmus erejének titka.” (Párttört. Intézet Archívuma. Szabó Ervin-gyűjtemény.) A levelet annak a meggyőződésünknek az illusztrálására idéztük, hogy a század eleji haladó mozgalmak elemzésénél és értékelésénél nemcsak a demokratikus és szocialista erők közötti határvonalat kell hangsúlyozni, hanem még inkább ezek egységét. Magyarországon elvileg meg volt a lehetősége a demokrácia és a szocializmus összeforrasztásának, amelyet a leninizmus valósított meg Oroszországban. Hosszú időnek és keserves küzdelmeknek kellett azonban eljőnnie abhoz, hogy ez az elvi lehetőség valóra válhasson.
5. A XX. Század első évfolyamaiban a lap szerkesztője *Gratz Gusztáv* volt, a polgári liberalizmus sürke és jellegtelen képviselője. A lapot a valóságban azonban *Jászi Oszkár* és *Somló Bódog*, *Szabó Ervin* és *Wildner Ödön* szerkesztette. Vö. *Jászi Oszkár* emlékiratai a *Látóhatár* 1957-es évfolyamában, méginkább *Jászi Oszkár* levelei *Somló Bódog*hoz az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában, valamint *Jászi Oszkár* levelei *Szabó Ervin*hez a Párttörténeti Intézet Archívumának Szabó Ervin gyűjteményében.
6. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, A levél szövege egy ízben már megjelent: *Szabó Ervin Válogatott Írásai*, Budapest, 1958, 445—446. l.
7. Vö. *Szántó Béla*: *A magyar munkásmozgalom 1914-ig*. Budapest, 1947. 152—154. l.
8. *Szabó Ervin Válogatott Írásai* i. k. 271 l.
9. I. m. 52. l.
10. I. m. 120. l.
11. I. m. 115. l.
12. I. m. 204—205. l.
13. A lap szerkesztői: 1904 márciusában és áprilisában *Kun Sámuel* és *Tarczai Lajos*, 1904 május, júniusában *Tarczai Lajos*, 1904 júniusában és augusztusában *Csizmadia Sándor* és *Tarczai Lajos*, 1904 szeptemberétől 1904 októberéig *Kun Sámuel*, 1905 novemberétől 1906 januárjáig *Faragó Pál*, 1906 februártól 1906 decemberéig *Timár Miklós*, 1907 januártól 1907 júniusig *Zádor Pál*, szerkesztőtárs *Timár Miklós*, szerkesztőség: *Antal Sándor*, *Décsi Imre*, *Gábor Andor*, *Madzsar József*, *Pfeijer Sándor*, *Pogány Jenő*, *Rózsa Miklós*, *Stein Fülöp*, *Szende Pál*, *Szilágyi Jenő*. A lap kiadói: 1904 március—május *Baron Ede*, 1904 június—október a Világosság társaság, 1904 november—1906 május *Gál Benő*, 1906 június—1907 június a Világosság szerkesztősége. A lapot 1904 márciusától 1905 októberéig *Fuchs Samu* könyvnyomdájában nyomják, 1905 novemberétől 1906 novemberéig *Spatz Henrik* könyvnyomdájában, 1906 decemberétől *Fried* és *Krakauer* könyvnyomdájában. 1904 márciusától 1904 augusztusáig a lap alcíme: Szabadgondolkodók Lapja, 1904 augusztusában: Szocialisták és Szabadgondolkodók Lapja, 1904 szeptemberétől 1906 decemberéig: Szabadgondolkodók Lapja, 1907 januárjától Szabadgondolkodók Lapja, a Szabadgondolkodók Társaságának hivatalos közlönye.
14. *Tarczai Lajos* a lap megalakulásának évében 22 éves volt és Szabó Ervin köréhez tartozott. A *Világosságban* és *Népszavóban* közzétett cikkei csakhamar a szociáldemokrata baloldal egyik vezető tagjává tették. Később a *Baththyány Ervin* által alapított bögötei iskolában vállalt tanítói állást. *Tarczai* később megvált az iskolától, ahol nem érezte

- jól magát, de továbbra is szorosan együtt működött a *Batthyány Ervin* által alapított anarchista csoporttal. 1908-ban beválasztották a szociáldemokrata párt központi vezetőségébe, s ekkor szakított a baloldali ellenzékkel. 1911-ben Amerikába vándorolt ki. *Párttört. Közl.* 1962. IV. sz. *Szántó Béla*: A baloldali ellenzék a magyarországi szociáldemokráciában az első világháború előtt.
15. Vö. *Szántó Béla* i. h.
 16. Az álnévek nagy része jelenleg még nem fejthető meg. *Gulyás Pál* írói álnév-lexikonában a *Világosság*ot nem vette figyelembe.
 17. *Posch Jenő* az idősebb szabadgondolkodó nemzedéknek jellegzetes alakja. A lap megalkotásának idejében 45 éves volt, első fontosabb filozófiai munkáját (Az idő elmélete) már közzétette. A *Világosság*on kívül munkatársa volt a *XX. Századnak* és a *Nyugatnak* is. Filozófiája provinciális jelentőségű, de érdekes összeegyeztetés; kísérlete a kor divatos agnosztikus áramlatainak őszintén vallott materialista elvekkel. *Kún Sámuel* és *Hatala Péter* mellett ő az, aki a 19. századi pozitívizmusról, materializmusról, szabadgondolkodásról nevelkedve, a haladó eszméket a fiatalabb nemzedékhez közvetítette. Ez a fiatalabb nemzedék azután szélesebb látókör birtokában, elevenebb közéleti harcok részeként, mozgalommá szerveződve, sokkal konkrétebb, sokkal radikálisabb módon harcolt már a haladásért. A machizmus és a materializmus keveredése azonban továbbra is jellemző marad a kor radikális és szocialista értelmiségeinek gondolkodásmódjára. Vö. *Jászi Oszkár*: Emlékeimből. *Látóhatár*, 1957, 1—2. sz. *Lengyel József*: *Visegrádi utca*, Budapest, 1956.
 18. *Csizmádia Sándor* (1871—1929) eredetileg földmunkás volt, 1904-ben a szociáldemokrata párt központi vezetőségének tagja. Ebben az időben rokonszenvezett a baloldal harcával a központi vezetőség opportunistá politikaival szemben. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1905. évi pártgyűlésén nyíltan is kiobbant az ellentét *Garami* és *Csizmádia* között. *Csizmádia* azonban mindvégig igen ingatag módon támogatta az ellenzék ügyét; ingatagsága hozzájárult az ellenzék vereségéhez. *Ladányi Armin* és *Mérő Gyula* a Szocialista Diákok szervezetének volt tagja és aktív szervezője. Mindketten nagy szerepet játszottak a baloldali ellenzék szervezésében. *Ladányi* higgadtabb egyéniség volt, *Mérő* hevesebb, indulatosabb, *Naszódi Zsigmond* asztalosmunkás volt, a *Világosság* alakításának évében 29 éves. A *Világosság*ban több novellát tett közzé, írásai kezdetlegesek, de nem mindennapi tehetség jelentkezik bennük. A baloldali ellenzék szervezésében igen nagy szerepet játszott, egyik aláírója volt MSZDP 12. kongresszusa előtt közzétett broszúrának: „hogyan módosítsuk a pártszervezeti szabályzatot?” (A másik két aláíró *Tarcsai Lajos* és *Szabó Ervin* Szontagh Gerő álnéven.) *Naszódi* 1906-ban tüdővészben elhunyt.
 19. *Párttört.* Intézet Archívuma Szabó Ervin gyűjtemény.
 20. *PIArch.* Sz. E.-gyűjtemény.
 21. *Lóránt Richard* (*Réti Lóránt*) a Szocialista Diákok szervezetének volt aktív szervezője, ugyanakkor Weiss Fülöpnek, a Kereskedelmi Bank elnökének titkára. A mozgalom egyik legképzettebb, legrokonszenvesebb tagja volt.
 22. *PIArch.* Sz. E.-gyűjt.
 23. *PIArch.* Sz. E.-gyűjt.
 24. *PIArch.* Sz. E.-gyűjt.
 25. *PIArch.* Sz. E.-gyűjt.
 26. Az idézett *Gersunnikov* védőbeszédéből származik.
 27. A sorozat *Politzer Zsigmond* kiadásában jelent meg, *Jászi Oszkár* kezdeményezésére és fáradságtalan szervező munkájának eredményeképpen. Első kiadványa *Spencer Herbert* filozófiájának kivonata volt (Collins), ezt követte *Jászi* két műve, *Somló Bódog* értekezése stb.
 28. A tanulmány megjelent: *Szabó Ervin Válogatott Írásai*, Budapest, 1958.
 29. A század elején minden országban hasonló problémák vetődtek fel, de különös erővel azokban a gyorsan industrializálódó országokban, amelyekben nem volt fejlett polgári demokrácia. *Szabó Ervin* levelezéséből és cikkeiből tudjuk, hogy igen jól ismerte pl. *Robert Michels* igen nagy hatást kiváltó munkáját: *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie*. E könyvben *Michels* többek között éppen a német szociáldemokrácia szervezetét és működését elemzi. A szociáldemokrata párt harci szervezet — mondja —, ennek tudatában is van, terminológiájában előszeretettel használ katonai műszavakat —, szükségszerű következménye ennek, hogy ebben a harci szervezetben hierarchikus rend alakuljon ki, a vezetők diktátori hatalmával. E vezetők többsége

polgári értelmiségi, de ami fontosabb, a hatalmi helyzet, a gazdasági függetlenség az egész vezető elit valamennyi tagját hivatásos politikussá, pártbürokratává alakítja, és el-polgáriasítja. Ennek a ténynek a tömegek körében a politikával szembeni közöny felel meg. *Szabó Ervin* nem volt jó véleménnyel Michels működéséről. *Michels* az adott helyzetet örök szociológiai törvényszerűséggé nagyítja fel és a demokrácia, valamint a szocializmus lehetetlenségét vezeti le belőle. *Szabó* viszont a jelenség történelmi gyökereit kutatja és arra a következtetésre jut, hogy oka a XIX. század második felében a munkásosztály öntudatának elmaradása a kapitalizmus gyors centralizációja és koncentrációja mögött; érthető módon adódott ebből az az elképzelés, hogy a munkásosztály döntő harcát egy „felvilágosodott, a politikai harcban megedzett kisebbség fogja kivívni”. A jövőt *Szabó* viszont abban látja, hogy a szocializmus „a nagy többség mozgalmává lesz, a harc azon eszközeivel, amelyek ebből és sajátos gazdasági és társadalmi szerepéből folynak”. Hasonló problémák vetődnek fel *Sorel* műveiben is; ehelyütt nem lehet feladatunk a bonyolult szociológiai probléma teljes elemzése.

30. Lásd *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szervezeti szabályzata. A Magyar Munkásmozgalom Történetének Válogatott Dokumentumai*. 3 kötet. Budapest, 1955. 131 l. Lásd még: Az MSzDP XI. Pártgyűlésének határozata. Uo. 195 l.
31. PIArch. Sz. E.-gyűjt.
32. PIArch. Sz. E.-gyűjt.
33. PIArch. Sz. E.-gyűjt.
34. PIArch. Rőpiratgyűjtemény I/6/1904/778.
35. Világosság, 1905 július.

Ervin Szabó et le journal „Világosság”

I. KEMÉNY

Vers la fin du XIXe et au commencement du XXe siècle l'économie hongroise de caractère féodale s'est transformée rapidement en économie capitaliste et une lutte s'est engagée pour la réformation démocratique bourgeoise de la Hongrie. Ce fut la classe ouvrière qui marcha en tête de cette lutte, soutenue de toutes leurs forces par les paysans et par les milieux intellectuels urbains. Parallèlement avec la classe ouvrière, le prolétariat agraire et les éléments les plus radicaux parmi les intellectuels des grandes villes ont déclenché le combat pour le socialisme.

Les forces démocratiques et socialistes ont mené cette lutte côte à côte dans les organes de la presse progressiste de l'époque, dont le premier, fondé en 1904, était le *Világosság*. Ce journal publiait des articles dirigés contre le régime féodal, des écrits anticléricaux et simultanément des notices à tendance socialiste. Les éléments socialistes de la rédaction étaient représentés surtout par Ervin Szabó et par ses disciples. Ervin Szabó fut un des savants les plus importants de l'époque et en même temps le personnage le plus considérable du socialisme révolutionnaire. L'activité des leaders du Parti Social-Démocrate de la Hongrie était alors orientée à peu près dans la même direction que suivait Kautsky et Bebel en Allemagne. Selon la position prise par Ervin Szabó et par ses disciples, cette orientation n'était point révolutionnaire; ils estimaient que la lutte parlementaire légale pour les libertés publiques et pour le droit de suffrage universel équivalait essentiellement à soutenir la bourgeoisie libérale. De leur part, ils s'efforçaient à préparer la révolution sociale, c'est à dire ils ont suivi le chemin qu'ont pris les socialistes de gauche dans les autres pays de l'Europe. Leurs idées s'apparentaient le mieux à celles des syndicalistes français; Szabó et son groupe tenaient plus à la lutte économique qu'au combat politique, attribuaient plus d'importance aux syndicats qu'au parti, ils visaient résolument la démocratisation complète du mouvement. Selon leurs vues, la mise en pratique du socialisme ne saurait être l'œuvre d'une minorité combattive, mais nécessiterait l'activité des masses conscientes. Le but de leur participation dans la rédaction du journal était de convertir celui-ci en un organe du socialisme révolutionnaire et de transformer le parti social-démocrate, à l'aide de ce journal, de manière qu'il devienne le parti du socialisme révolutionnaire. C'est dans le *Világosság* qu'Ervin Szabó a fait publier un de ses écrits les plus importants, intitulé: «Discipline de parti ou liberté». L'étude condamna la direction centraliste du Parti Social-Démocrate et préconisa la démocratisation de celui-ci.

L'interdiction de vendre le journal dans les organismes du parti, disposition émanant de la direction du parti, a compromis les bases matérielles du *Világosság*, car la plupart de ses acheteurs se recrutaient parmi les simples ouvriers. Par suite de cette mesure, le journal a dû être cédé à un groupement bourgeois et les socialistes révolutionnaires ont dû se retirer de la rédaction.

En dépit de l'échec de cette tentative, les socialistes révolutionnaires ont continué leur activité — jusqu'au moment où le socialisme révolutionnaire est devenu la tendance dominante dans le mouvement ouvrier hongrois.